

Снежана Ј. Милојевић
Прокупље

УДК 271.222-36:821.163.41.09"04/14"

DOI 10.46793/Uzdanica20.1.007M

Оригинални научни рад

Примљен: 24. фебруар 2023.

Прихваћен: 26. мај 2023.

ПОЛИВАЛЕНТНОСТ ЖАНРА ЖИТИЈА

Айстїракїї: Фокус овог истраживања усмерен је на најпрогресивнији медијеви-стички жанр – житије. Уз позивање на наводе, превасходно српских медијеви-ста, указано је на неке од одлика ове средњовековне форме писаног израза као што су: флуидност гра-нице између поетског и прозног израза; мултижанровска структура у којој метаисторич-ност доминира над историчношћу; комуникација са текстовима хришћанске културе (ин-тертекстуалност). У последњем поглављу рада, одређени поетички елементи референтни средњовековној књижевности компарирани су са одликама постмодерног начина писања кроз наводе кључних представника постструктуралистичке епохе. Осим различитости из-међу израза телеолошке оријентације са епохом чија је суштина дисперзивног карактера, указано је и на сличности између ове две историјски удаљене културолошке формације.

Кључне речи: средњи век, жанр, житије, постструктурализам.

1. УВОД

Говорећи о средњовековној књижевности, истовремено говоримо и о апологији написане речи, а ова категорија се може објаснити на следећи начин: по хришћанском учењу ауторитет и *иуїеводитїељ* онима који Њему теже, јесте сам Исус Христос. Што се речи о Њему и речи Његових тиче, оне нису различите од Њега самог, већ говорећи о Јеванђељу (или читајући из Јеванђеља речи Божије) истовремено говоримо о самом Сину Божијем. Из-међу Њега и Његовог учења не постоји дистанца (различитост). Јеванђеље као књига, као писано оваплоћење божанског, у литургији има симболику присуства самог Исуса Христа. Зато, када се у центар храма износи Јеванђеље или из њега чита, сви у цркви, и они болесни и они кљасти, устају и благим наклоном главе исказују почаст артефакту божанског на овоме свету.

Указивање на елементе оваквог карактера није искорак из поетоло-шких оквира, јер се без познавања хришћанства не може на прави начин разумети средњовековна књижевност. Осим тога, као што Радмила Марин-ковић каже: „*Светїо їисмо* [се] појављује као фактор организације текста”

(Маринковић 1997: 11). Када једноставном, јасном и истинитом, али и мистичком поимању Речи, супротставимо теорију књижевности, опет у вези са писаном заоставштином епохе средњег века, нужно је поставити жанровско питање. Аутор најзначајнијег рада у српској медијевистици на ову тему је-сте Ирена Шпадијер (1996) која је у раду *Проблем жанра у средњовековној књижевности*, износећи резултате свога истраживања, узела у обзир бројна релевантна теоријска разматрања у датом историјском тренутку.¹

Аутор овога рада нема за циљ тако свеобухватно сагледавање поетике жанрова у оквиру епохе, већ је фокус на најпрогресивнијем медијевистичком жанру – житију. Идеалан правац за преиспитивање ове теме такође се налази у поменутом истраживању Ирене Шпадијер, где ауторка симболички указујући да је свака подела нужно зло, закључује како теорија књижевних жанрова треба да „себи тражи пут између Сциле номиналистичке скепсе која класификацију допушта само апостериори и Харибде повлачења у безвреме-не типологије” (Шпадијер 1996: 373).

Већ прва препрека у дефинисању жанра успоставља везу са ововременим категоријама – разматрање ове теме у оквирима старе српске књижевности подразумева свест о крхкости граница између текстова епохе који данас имају предзнак књижевног текста, и онога што припада корпусу споменика културе, а превасходно је правног, политичког или приватног карактера. Зар то није оно што, у својој необузданој игри и непрестаном преиспитивању већ успостављеног, чини постмодерни роман?! Проблематизујући сепарацију медијевистичких записа на књижевне и некњижевне, Јован Деретић сматра да је књижевност у средњем веку заправо имплицитна уметност речи, често остварена без икакве књижевне амбиције:

Њу треба тражити у свим врстама писмености, у сваком рукопису, у сваком писаном споменику, без обзира на то каква му је била намена. Стара српска књижевност може се дефинисати као некњижевност писана на књижевни начин (Деретић 2000: 38).

Сваки сачувани запис ове епохе могао би бити релевантна парадигма анализе стила писаног израза. У нашој науци постоји значајан број радова који се баве средњовековним артефактима административно-правног карактера (попут повеља² и типика) или историографског карактера (летописа и

¹ У свом раду Ирена Шпадијер је указала на развој теоријске мисли на ову тему и у том контексту истакла рад Димитрија Сергејевича Лихачова, Ханса Роберта Јауса, Рикарда Пикја, Красимира Станчева, Људмиле Бојеве, Роланда Мартија, Нормана Ингама, Валентине Измирлијеве.

² „Повеља се као документ правног карактера одликовала и неким посебним књижевним елементима, нарочито у свом уводном делу [...] Аутобиографска казивања издавача повеље, најчешће владара, могла су да буду саопштена у виду изванредних поетских слика, као на пример у повељи Стефана Лазаревића манастиру Хиландару из 1404/05. Међутим, за стару

родослова), као књижевним текстом. Неки од поменутих споменика културе српског средњег века садрже у себи и наративне пасаже који *долазе* из другог жанра – пример *Хиландарској (Стигуеничкој) ишиика* чији је аутор Свети Сава, који између осталог садржи и опис живота Светог Симеона. Идентичан случај као у примеру *Житија Светиога Саве* проналазимо и у *Лейопису Йоја Дукљанина*, где је житије инкорпорирано у текст који је писан превасходно с хроничарским циљем: тридесет шесто поглавље садржи интерполирано житије кнеза Владимира⁴.

Треба подсетити и на флуидност граница између прозног и поетског израза у књижевности средњег века (што такође кореспондира са оновременим одсуством ограничења). На основу свега наведеног, о житију се може превасходно говорити као о мултижанровској књижевној форми: „Житије је по своме саставу чак сложена врста, која може обухватити похвале, посланице, родослове, летописе, плачеве, беседе и друге жанрове” (Трифуновић 1974: 73). Дакле, када говоримо о старој српској књижевности, раздвајање прозног и поетског израза могуће је само у условном смислу⁵. У предговору *Антилојији старе српске књижевности*, Зорица Витић наводи: „Савременом читаоцу српска црквена поезија најчешће изгледа као оплемењена и донекле ритмизована проза” (Витић 2003: 8).

2. ЖИТИЈЕ ИЛИ БИОГРАФИЈА

У нашој научној јавности постоје опречни ставови када је реч о дефинисању животописа српских средњовековних владара и црквених поглавара. У вези с тим Радмила Маринковић наводи:

српску књижевност важније су аренге. Аренга је увод повеље нимало правног садржаја, већ посебан књижевни жанр, у коме долази до изражаја духовна, идеолошка мотивација (и само утолико правна заснованост) повеље обликована у чисто књижевном духу” (Богдановић 1980: 75).

³ О литератури посвећеној овој теми и самој генези писања *Житија Светиога Симеона* као дела *Хиландарској (Стигуеничкој) ишиика*, види: Тихон Ракићевић 2017.

⁴ „Ово поглавље издваја се од осталих по драматичности предмета, племенитости инспирације, развијенијој и брижљивој обради [...] и по бољем језику и могло би се звати Житије св. Владимира” (Ређеп 1998: 312).

⁵ „Ни проза ни поезија нису у средњем веку чисти родови, мада нека свест о њиховој разлици постоји, наслеђена још од антике [...] У средњем веку постоји тенденција брисања граница између прозног и поетског облика говора, а уз то – измешаност израза, термилошка неиздиференцираност [...] Само се условно неки жанрови старе књижевности могу данас сврстати у прозне, други у песничке, док цела једна група остаје мешовита, па се по једним својим одликама може сматрати прозом, а по другим мора убројати у песничтво” (Богдановић 1980: 69–70).

Српска књижевноисторијска наука имала је разлога да житија српских светаца, владара и црквених великодостојника назове старим српским биографијама [...] Опште и устаљено схватање о овом процесу исказано је речима ауторитативног књижевног историчара Павла Поповића: „Све биографије показују тенденцију да се од списа чисто хагиографског карактера којим су почеле, све више развијају у списе који имају карактер једне световне хронике” (Маринковић 1997: 24).

Већ у следећој реченици, доводећи у питање акценат на тако једностраном одређењу српске варијанте књижевности житијног карактера, Радмила Маринковић указује да овај жанр на нашим просторима није ни почео да се развија као хагиографија, већ је само попримио неке њене формалне облике (али облике и унутрашњег и спољашњег карактера). Не пренебрегавајући тежњу средњовековног аутора за уопштавањем и секундарну функцију фактографског, тврди да се биографија од хагиографије од самог почетка „разликовала тиме што јој је циљ био да створи идеализовану историју свога доба” (Маринковић 1997: 24).

Јелка Ређеп, у уводном делу своје монографије *Сѣаре срѣске биоѣраѣије*, наводи да је житије један од основних прозних жанрова у средњовековној књижевности и, стављајући под наводнике изразе и ’биографија’ и ’хагиографија’, указује да они нису изворни, већ да је изворни назив ’житије’ (Ређеп 2008: 5). Термин ’биографија’ користи, како сама наводи, вођена ауторитетом Димитрија Богдановића: „Теоретичари указују на један тип житија који је у српској традицији добио одлике које не налазимо у другим словенским књижевностима средњег века, на ’биографије’” (Ређеп 2008: 6). Овакво навођење Јелка Ређеп заснива на Богдановићевом исказу из предговора Лихачовљевој *Поѣици сѣаре руске књижевности* који гласи:

Уза све то треба открити и неке сопствене одлике, оне елементе који су се развили на нашем тлу и дали свој допринос културном фонду читавог простора. Нема, на пример, никакве сумње да је један тип житија у српској традицији добио неке специфичне одлике које се неће јавити у другим словенским књижевностима („биографије”) и то је стварни допринос нашег народа књижевној култури средњег века [при овом наводу Богдановић се позива на рад Станислава Хафнера] (Богдановић 1972: 18)⁶.

Прецизности ради, треба цитирати и овај Богдановићев навод из предговора Теодосијевим житијима објављеним петнаест година касније:

Предуго се у историји српске књижевности тврдило да српски животописи средњег века нису хагиографија, да они не припадају хагиографском жанру, да

⁶ Употреба термина ’биографија’, када је реч о српском средњовековном житију, има свој континуитет до данашњих дана – нпр. наслов магистарске тезе Наташе Половине гласи: *Тојос ѣиѣовања у срѣским биоѣраѣијама*.

то нису житија. Полазна тачка ових тврдњи је управо утисак који старе српске „биографије” (како су се наша житија стала називати од шездесетих година XIX века) остављају својим „историзмом”. С друге стране, криво је за то и недовољно познавање изворне византијске хагиографије [...] Нема разлога ни наша стара житија изузимати из хагиографског жанра и убрајати их у „биографске” као историографски жанр. У крајњој линији, и хагиографија је једна врста историографије; она и хоће да буде и историографија, у којој су реална збивања осмишљена неким дубљим духовним значењима (Богдановић 1988: 27–28).

На основу изложеног, ова жанровска полемика би се могла закључити тврдњом да не постоје релевантни књижевнотеоријски разлози на основу којих би се житија владара у старој српској књижевности могла дефинисати као биографија. Осим тога, ова два начина писаног израза имају своје различито утемељење – перцептивни аспект термина ’биографија’ садржи фон фактографског и историјског, док је хагиографији историјско само интерпретативни оријентир. Циљ хагиографа јесте да опише консенквентни пут обожења свог житијног јунака. Референцијална категорија житијног је пут ка есхатону, и без значаја су сви факти земаљског карактера који нису у служби примарног акцента житијног текста.

Осим тога, димензију чињенице да стара српска житијна књижевност превасходно садржи описе живота чланова владарске породице Немањића не треба тумачити дискурсом моћи, из чега би могла проizaћи свесна и циљана намера аутора да, у оквиру пожељних активности усмерених ка владару, напишу и његов животопис (или његовог значајног претка). Немањићи су узрасли у карактере достојне хагиографије не као владари већ као светитељи, иманентна томе јесте и чињеница да житијни текст није примарни историјски извор, већ су текстови овакве врсте обележени метафизичким историзмом (Богдановић 1980: 72)⁷.

Житије је стога нужна допуна и продужење Библије. Светац је доказ да се може живети и умрети хришћански, а уједно илустрација каквим духовним снагама и добрима располаже човек који је себе потпуно подвргао закону Христове вере. Житије саопштава одлике и врлине једне личности. „Уколико је то сасвим одређена историјска личност, житије свој садржај гради на подацима историје или легенде о тој личности [...] Уколико није у питању историјска личност, житије даје карактеристику једног типа светости. И у једном и у другом случају оно је хагиолошки усмерено” (Богдановић 1988: 21).

На основу свега наведеног може се рећи да централни предмет интересовања – житије – не може бити идентификовано као биографија, али треба рећи и то да је функционалан пандан термину житија термин хагиографије.

⁷ Томе у прилог иде и чињеница да су сви владари династије Немањића, од Стефана Немање до Уроша V, свеци, осим цара Душана.

Житије или хагиографија у науци о књижевности сматра се најзаступљенијим прозним средњовековним жанром, а историјат настанка ове књижевне врсте указује да су хагиографије заправо литерарни континуитет мариријума, записа о страдању првих хришћанских мученика, краћег или дужег формата.⁸

Писани израз средњег века телеолошког је карактера, па тако о тексту можемо говорити као јасно устројеној структури. „Она означава организовану целину, сачињену од елемената који се узајамно допуњују, међу којима сваки елемент понаособ зависи од осталих елемената и не може да постоји онакав какав јесте уколико није у кореспонденцији са осталим елементима” (Костић Тмушић 2018: 23–24).

Овакво структуралистичко сагледавање средњовековног текста упућује на кључну опозицију између становишта традиционалне филологије по којој се текстови на одређени начин дефинисани морају уклапати у стриктна правила и јасно реферирати на одређени скуп формалних особина и прописану тематику, на једној, и структуралистичке поетике која инсистира на кључним (суштинским) структуралним елементима (в. Јаус 1978: 126–127), на другој страни.

3. ЖИТИЈЕ И ХРИШЋАНСКА МИСАО

Произашла из вере у Исуса Христа, житијна књижевност ове епохе превасходно је артефакт хришћанске културе. На то указују сва оновремена издања старе српске књижевности. Наиме, од 1970. године све публикације текстова овакве природе поткрепљене су адекватним референцама које указују на то да ли одређени сегменти текста јесу директан цитат, парафраза или алузија на *Светио њисмо*. У вези с тим треба рећи да се у нашој савременој медијевистици константно указивало на улогу хришћанског интертекста у старој српској књижевности, а свест о томе исказана је у радовима свих наших медијевиста.⁹ Димитрије Богдановић на ту тему наводи:

На лексичком фонду библијских текстова развијао се, даље, читав средњовековни фонд речи у српској књижевности. Осим тога, а то је још важније, у *Библији* су практично садржане све основне норме духовног стварања у сред-

⁸ Овакав исказ произлази из навода Димитрија Богдановића који каже: „У словенском преводу то је, заправо, жанр ‘мученија’: кратки, најнужнији подаци о пореклу мученика или неким околностима његовог живота пре мучеништва брзо уступају место сажетој причи о његовом хватању, мучењу, понудама да се одрекне своје вере и храбром држању, којим се сведочи трајна вредност хришћанског убеђења у победу Христа над смрћу и сваким болом” (Богдановић 1980: 70–71).

⁹ Види и: Јухас Георгиевска 1997; Георгиева Гагова 1997; Шпадијер 1997; Милојевић 2019 и сл. (наведено у даљем току текста).

њем веку; сви поетски закони средњег века налазе се у овом или оном виду већ у *Свешћом ѿисму*, а и ту је њихов идеолошки поетски корен (Богдановић 1997: 21).

О учесталости и форми цитирања *Свешћоѿ ѿисма* своје истраживање објавили су Станоје Станојевић и Душан Глумац још 1932. године. Радмила Маринковић је у свом раду (1997) указала на три начина ослањања средњовековног текста на наводе из *Свешћоѿ ѿисма*¹⁰, а сабрана дела средњовековне књижевности у двадесет и четири књиге¹¹ садрже прецизне податке о прожимању средњовековног текста Библијом. Ради успостављања комуникације са временом садашњим, без намере за удаљавањем од хришћанског учења, тј. поимања света и живота човека у средњем веку, биће коришћен термин 'интертекстуалност'¹².

У вези са међутекстовном комуникацијом¹³ значајно је указати на речи Мирољуба Јоковића:

Цитатност и интертекстуалност, као два важна проблема књижевности, могу бити уочени у било којој књижевној формацији [...] Текст је творевина која је једном за свагда фиксирана и у систему знакова, он се налази у интерактивном односу, а то значи да може утицати и на друге текстове или од других текстова позајмљивати одређена својства [...] Када је реч о текстовима културе хришћанског света, вероватно да се ниједном тексту није придавала таква семиолошка активност у смислу цитатности и интертекстуалности, таква моделативна способност као што је то случај са *Свешћим ѿисмом* (Јоковић 1997: 515).

Као темељне референце оваквог типа, везане за средњовековни текст, Јован Деретић истиче *Псалтир* и *Јеванђеље* (Деретић 2000: 38). Његов став је ослоњен на Богдановићев, који наведене богослужбене списе сматра пре-доминантним из разлога што се у црквама слушају свакодневно, а у манастирима свакочасовно – тако да природно срастају са умним и вербалним активностима аутора ове епохе (Богдановић 1997: 19–20).

За разумевање књижевности ове епохе, важни су и писани трагови патристичке књижевности, литературе настале као резултат богоугодних активности и метафизичких искустава светих отаца. Важност оваквих текстуалних трагова је у томе што они садрже сву комплексност сагласја изме-

¹⁰ О томе више види: Милојевић 2020: 54–56.

¹¹ У издању Службеног гласника и Просвете.

¹² Користећи се терминологијом савремених књижевних теорија, желимо да укажемо да се у оквиру интертекстуалних односа средњовековног текста и *Свешћоѿ ѿисма* могу вршити истраживања и на фону реконтекстуализације основног текста, као и указивати на функцију интертекста у новом наративном окружењу, што свакако представља виши ниво истраживања међутекстовних корелација.

¹³ Иако свест о међутекстуалној корелацији одувек постоји, званично ју је дефинисала Јулија Кристева тврдећи да је сваки текст мозаик цитата, да он у себе апсорбује већ постојеће текстове и трансформише их према замисли аутора (Кристева 1969: 146).

ђу стварносног и метафизичког искуства живота у тежњи ка приближавању Савршенству:

Ауторитет светих отаца не базира се само на њиховом теоријском значењу, већ пре свега на њиховом животу који мора да представља живо сведочанство хришћанских истина. Када се свети оци узимају као ауторитети у хришћанству, они се не сматрају мудрацима и мислиоцима, већ пре свега сведоцима хришћанства. Свакако да се у обзир узима њихово теоријско учење, али се пре свега специфичност њиховог ауторитета појављује управо у томе колико су они сведоци вере, односно, колико се кроз њих пројављује Свети Дух (Ристић Горгиев 2007: 115).

Као интертекстуалне изворе у *Житију Свѣтїої Симеона* чији је аутор Свети Сава (житију којим се успоставља књижевност српског средњег века¹⁴, те је постављено као парадигма чије ће се одлике понављати у текстовима других аутора), Маја Анђелковић осим *Свѣтїої ѿисма*, светоотачких и богослужбених, наводи и правне текстове.¹⁵ На основу свега тога стижемо до основне сродности поимања културе у данашњем смислу речи и оне средњовековне – све може бити артефакт културе и све је потенцијално средство за разумевање епохе и њених духовних оквира. У текстуалном смислу – све је текст културе, а доминантна црта писаног израза одређује га као израз богословског, хроничарског или правног карактера.¹⁶

4. СРЕДЊИ ВЕК И САВРЕМЕНО ДОБА

У вези са културолошким одликама средњег века, истакнуто је да о књижевности епохе можемо говорити и када су у питању текстови правног, политичког или приватног карактера, када је реч „о некњижевности која је писана на књижеван начин”, а само житије могло је бити део списка законодавног или хроничарског карактера (случај *Хиландарскої (Сїццгеничкої) ѿиѿиѿка* и *Лейѿоїиса ѿоїа Дукљанина*). Осим тога, најпрогресивнији жанр епохе – у оквиру свог писаног израза садржи и друге жанровске целине: похвале, посланице, родослове, летописе, плачеве, беседе и сл. Житијна мултижан-

¹⁴ Осим тога: „*Сїццгеничким ѿиѿиѿком* и њему припадајућем *Житију Св. Симеона*, Св. Сава је успоставио основе српске канонско-правне и хеортолошко-химнографске литературе” (Анђелковић 2018: 13).

¹⁵ Анђелковић је у свом раду истражила и начине на које је интертекст инкорпориран у прво српско житије и у вези с тим наводи четири начина: цитат, парафраза, паралела и алузија, сматрајући паралелу, о којој други аутори нису говорили, путоказом ка праћењу тематско-сижејних слојева житија (Анђелковић 2019: 339–340).

¹⁶ Иако данас (и у овом раду) говоримо о житију као књижевном тексту, као рецепијенти занесени лепотом „плетенија словес”, средњовековни аутор житијни текст пише у славу Богу, у славу свеца коме је житије посвећено и на своју духовну корист – а циљ свеколиког човековог деловања на овоме свету јесте царство небеско.

ровска структура је иницијација учовања корелације са најпрогресивнијим жанром савременог доба – романом.

Још једна одлика која кореспондира између ове две удаљене епохе јесте комуникација са осталим текстовима културе. Разлика између пређашњих и потоњих је и термилошке природе, јер реч 'интертекстуалност' у књижевнотеоријски дискурс улази са постструктурализмом (Кристева 1969). Имајући на уму да су хагиографи углавном били и монаси, што само по себи подразумева молитвени живот и познавање светих књига, дискутабилно постаје питање, условно речено, „предумишљаја” у ауторској рефлексiji базичних текстова културе. Како је Богдановић навео – услед свакодневног сусрета са светим речима оне „природно срastaју са умним и вербалним активностима аутора ове епохе” (Богдановић 1997: 19). Свесни да савремени аутор сасвим свесно и „прорачунато” узима у обзир наводе других аутора, остаје отворено питање „предумишљаја” аутора у средњем веку.

У овом тренутку треба истаћи и кључну разлику између поимања интертекстуалности у средњем веку која је логоцентричног карактера и истог феномена у посмодерном добу. У вези с тим Фредерик Џејмсон истиче да је „овде [...] дубина замењена површинама (оно што се често назива интертекстуалношћу у том смислу више није ствар дубине)” (Џејмсон 1995: 25). За разлику од средњовековног текста, у коме је примарно препознавање по сличности, савремено доба доноси нови манир: сличност прочитана у једном елементу већ у следећем би могла бити оповргнута, изокренута, доведена у питање. Одсуство захтева за прецизним (историјским) чињеницама као одлика жанра житија које инсистира на парадигматичном, а не фактичком, истакнуто је и у књижевним теоријама овога доба, што је превасходно акценковано у оквирима књижевнотеоријске формације новог историзма (в. Милојевић 2020: 157–161).

У средњовековном тексту све остаје у границама антиномије (када оно што у рационалном картезијанском дискурсу звучи контрадикторно, у духовном контексту једно друго потврђује), а општа места (топоси) и устаљена структура имају позитивну конотацију.¹⁷ У постмодернизму истраживачи проналазе окосницу свога рада у апоријама текстова културе или, како Линда Хачион језиком своје епохе наводи: „Историографска метафикција се залаже за постмодерну идеологију плуралитета и признавања разлике, 'тип' ту нема функцију, сем као нешто што треба иронијски подрити” (Хачион 1996: 193).

¹⁷ „Опште место има различиту вредност када се примењује на модерну књижевност (од романтизма наовамо) и када се примењује на старију књижевност. Када означава појаве модерне књижевности, термин опште место углавном означава опште истине на баналан начин, клише, уодане изразе итд. [...] Примењен на ранију књижевност, термин опште место означава стална стилска средства и типизиране поступке на којима се темељи књижевно стваралаштво уопште” (Деретић 2001: 552).

О средњовековној поезици изражава се и теоретичар рецепције Стенли Фиш када пише о интерпретативним стратегијама и интерпретативним заједницама. Позивајући се на Августинов спис *О хришћанском учењу*, истиче да је интерпретативна стратегија текстуалног израза средњег века која произлази из *Свејџої њисма* заправо „бесконачна репродукција једног истог текста”. Што је још важније и што прецизније одсликава епоху, Фиш каже: „Шта год се мисли о том интерпретативном програму његов успјех и лакоћа извршења доказани су кроз столећа кршћанске егзегезе” (Фиш 2003: 168).

Семиотичар Јуриј Лотман, узимајући као опредељујући критеријум синтагму „естетичко мишљење” говори о телеолошком принципу писаног израза средњег века. Лотман закључује да се средњовековна уметност заснивала на следећој гносеолошкој идеји: „Истина се не сазнаје анализом оделитих појединачних појава, појединачне појаве се уздижу до неких истинитих и унапред датих општих категорија” (Лотман 1976: 178).

На крају бројних наведених иницијација потенцијалних књижевнотеоријских истраживања која упоређују период када су једино велике теме могле бити предмет писаног израза са савременим тренутком, када водећи теоретичари сматрају да великих тема нема (постмодернизам), треба проговорити и о деконструкцији. У уводном делу рада указано је на сличност између писаног сведочанства средњег века (јасно устројене структуре) и постструктуралистичке епохе у којој се центар губи, у апологији Речи, текста у постмодернистичком кључу (речи). Сходно томе, све је споменик културе у сагласју с тим, *оцац* деконструкције Жак Дерида одлази корак даље тврдећи да је све текст.¹⁸

Овде се издваја још низ наизглед сличности које по својој онтологији представљају супротност. Насупрот теофанији – јединој истини, Логосу који је и извор и исходиште свеколиког деловања човековог на овоме свету, стоји Деридина „епифанија”: „Средиште није средиште” (Дерида 1998: 298)¹⁹. На једној страни је јасан однос између знака и означеног за оног „ко уме да види и ко уме да чује” или у науци позната хришћанска егзегеза, на другој, неограничена семиоза. На једној страни је исказивање инвенције кроз разноликост у напору (богонадахнућу) да се о Истом говори на много начина, на другој је све „игра заправо бесконачних супституција унутар граница коначне целине” (Дерида 1998: 307).

¹⁸ Уколико са још детаља пријемо овој „сличности” можемо указати на то да је за Дериду све текст, осим књижевног – и слика, и скулптура и филм и позориште... као што је у средњем веку јасно изражена повезаност између свих облика, условно речено, уметничког изражавања. Условно речено јер се овде не сусрећемо са уметношћу ради уметности већ свака реч, тон или слика се интегрису да би „говорили” у славу Божију.

¹⁹ „Заправо оно што се чини најпривлачнијим у том критичком истраживању новог статуса дискурса јест декларативно напуштање сваког реферирања на *средњише*, на субјект, на повлашћену *референцију*, на *подријетло* или на *аисолујини архе*” (Дерида 1998: 304).

5. ЗАКЉУЧАК

Упркос свему наведеном (свим сличностима које су уочљиве обавештеном читаоцу), поетичке константе ове две епохе стоје на различитим странама неограничене праве линије. Поливалентност посмодерног писаног израза – где бисмо као пандан житију могли да поставимо постмодерни роман (као најпрогресивнији жанр оваквог поетолошког опредељења) има за циљ да подрива смисао, умножи значења, укаже на много истина и врхунским принципом сматра субверзију у односу на све успостављено. Мултижанровска структура више није стратегија да се о Једном говори на много начина, већ средство разбијања форме, довођења у питање појма структуре.

Средњовековни текст, служећи се потенцијално истим наративним алаткама, не излази из телеолошких оквира жанра, а за циљ има увек једно те исто – тежњу ка Центру, јединој правој Истини – трипостатном Богу (Оцу, Сину и Светоме Духу). Свеколики развој догађаја везаних за оне који су се уподобили узору је различита али увек иста прича о смислености промисли-тељског Божијег деловања, које препознају и прате они одабрани (Светим Духом озарени). Насупрот томе је постмодерна форма човекове исконске потребе за фокусом, што се одређује као *повезивање стирукције са њачком њрисујностии*. За разлику од Центра и Истине, постмодерно доба говори о неисцрпној замени једног суплемента другим. Јасно је да ниједан од тих центара није прави, јер по представницима деконструкције правога центра нема. Сваки фокус је један од неограниченог низа суплемената који извесно време фингирају центар (овога пута са малим *и*).

Изложени рад је превасходно књижевнотеоријског карактера, међутим, како је наведено, хришћанско учење је неизоставни сарадник у тумачењу израза епохе средњег века. У складу са овом константом, као илустрација суштинске различитости у наизглед бројним сличностима у текстуалном изразу ове две историјски удаљене епохе јесте и тумачење светих отаца о различитости између поимања живота и света првих људи, пре и после изгона из Раја, а у контексту поимања слободе и одсуства ограничења:

Изгубивши истинско сазнање стварности које је поседовао у Духу, а осећајући ипак потребу за спознајом, пали човек ће ту стварност заменити не само неким другим познањем, већ мноштвом других познања исте врсте, који одговарају мноштву привида у којима се он од тог тренутка креће (Ларше 2017: 57–58).

Будући да су аутори средњег века својим хришћанским опредељењем били људи који су у својој личности подједнако неговали и рацио, али и духовни слој личности, разлика је и у томе што средњовековни израз има

јасну свест о постојању непознатог,²⁰ док посмодерно време и уметност која у њему настаје на пиједестал ставља човека и његову надмоћ поимања стварносног (па било оно и езотеричног карактера – што је различито од духовног – Светим Духом озареног), као центар који су спремни да брзо и радо замене новим центром (његовом мутацијом насталом кроз императив игре са свим чврсто успостављеним).

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић (2018): М. Анђелковић, Студенички типик Светога Саве, *Стигуенички типик*, Манастир Студеница.

Анђелковић (2019): М. Анђелковић, Савино *Житије Светиога Симеона* и интертекстуалност, *Црквене студије*, 16/1, 329–346.

Богдановић (1972): Д. Богдановић, Предговор, *Поетика старе руске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Богдановић (1980): Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Богдановић (1988): Теодосије, *Житија*, Београд: Просвета / Српска књижевна задруга, 9–39.

Богдановић (1997): Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Витић (2003): З. Витић, *Антологија старе српске поезије*, Београд: Народна књига.

Георгиева Гагова (1997): Н. Георгиева Гагова, Свето писмо у житијима српских владара, *Књижевна историја*, 29/101, 39–50.

Деретић (2000): Ј. Деретић, *Епиге из старе српске књижевности*, Нови Сад: Светови.

Деретић (2001): Ј. Деретић, Опште место, *Речник књижевних термина*, Бања Лука: Романов, 552.

Дерида (1998): Ж. Дерида, Структура, знак и игра у дискурсу хуманистичких наука, у: Е. Донато, Р. Мекси (прир.), *Структуралистичка конјаверза, језици кријше и науке о човеку*, Београд: Просвета, 289–315.

Јаус (1978): Х. Р. Јаус, *Естетика рецеиције*, Београд: Нолит.

Јоковић (1997): М. Јоковић, Митски модел наше заједничке несреће, *Српска књижевност и Светио писмо*, 513–523.

Јухас Георгиевска (1997): Љ. Јухас Георгиевска, Библијске паралеле у функцији грађења јунака у Доментијановом *Живоју Светиога Саве*, *Српска књижевност и Светио писмо*, 51–60.

Костић Тмушић (2018): А. Костић Тмушић, *Поетски елементи у српској хаирографској књижевности*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Кристева (1969): J. Kristeva, *Semiotike: Recherches pour une semanalyse*, Paris.

²⁰ „Цела српска уметност [...] ствара облике који теже ка показивању невидљивога” (Радојчић 1982: 217).

Ларше (2017): Ж. К. Ларше, *Лечење духовних болесѝи*, Београд: Службени гласник.

Лотман (1976): Ј. Лотман, *Сѝрукѝура умейничкоѝ иѝексѝа*, Београд: Нолит.

Маринковић (1997): Р. Маринковић, Улога Светог писма у организовању српског средњовековног текста, *Срѝска књижевносѝи и Свѝтоѝ иѝсмо*, 5–12.

Милојевић (2019): С. Милојевић, Чудо господарења над природом у српској житијној књижевности, *Наслеђе*, 42, 157–170.

Милојевић (2020): С. Милојевић, *Од ѝремудрих чула – сѝудије о сѝарој срѝској књижевносѝи*, Ниш: Нишки културни центар.

Радојчић (1982): С. Радојчић, *Одабрани чланци и сѝудије*, Београд: Југославија.

Ређеп (2008): Ј. Ређеп, *Сѝара срѝска биоѝрафија*, Нови Сад: Прометеј.

Ристић Горгиев (2007): С. Ристић Горгиев, *Лоѝос и бесмрѝноѝ*, Ниш: Центар за црквене студије.

Ракићевић (2017): Т. Ракићевић, Настанак завршног дела Савиног *Жиѝија Свѝтоѝ Симеона* у светлости хиландарског рукописа 387, *Хиландарски зборник*, 14, 7–18.

Трифуновић (1974): Б. Трифуновић, *Азбучник срѝских средњовековних књижевних ѝојмова*, Београд: Вук Караѝић.

Фиш (2003): С. Фиш, Интерпретативне стратегије и интерпретативне заједнице, *Посѝсѝрукѝуралисѝичка чѝиѝанка*, Сарајево: Вауbook.

Хачион (1996): Л. Хачион, *Поѝѝика ѝосѝмодернизма*, Нови Сад: Светови.

Џејмсон (1995): Ф. Џејмсон, *Посѝмодернизам у касном кѝиѝиѝализму*, Београд: КИЗ Арт Прес.

Шпадијер (1996): И. Шпадијер, Проблем жанра у средњовековној књижевности, *Књижевна исѝорија*, 100, 365–373.

Шпадијер (1997): И. Шпадијер, Библијска места у *Жиѝију свѝтоѝ Пеѝѝра Корѝишкоѝ*, *Научни сасѝанак слависѝа у Вукове дане*, 251–256.

Снежана Ј. Милоевичь

Прокупле

ПОЛИВАЛЕНТНОСТЬ ЖАНРА ЖИТИЯ

Резюме: Фокусом этого исследования является самый прогрессивный медиєвистический жанр – житие, то есть агиография. Ссылаясь на цитаты, в первую очередь – сербских медиєвистов, указано на некоторые особенности этой формы средневекового нарратива, в том числе: на флюидность границ между поэтическим и прозаическим выражениями; на мульти жанрову структуру, в которой метаисторичность доминирует над историчностью; на коммуникацию с текстами христианской культуры (интеркультуральность); на житие как интерполяцию в тексте правового характера или в тексте-хронике. Эти особенности компарированы с особенностями

постмодернистског наратива, имајући у виду основних представитеља литературних теорија епохе постструктурализма, и тим способом са акцентом на сличности указано на суштину разлику између епохе телеолошког карактера и епохе, „сушност“ коју има дисперсни карактер.

Кључеве речи: средње векови, жанр, житије, постструктурализам.